

סימן ב'

כאשר זמם ולא כאשר עשה (הע"ב)

א. כאשר עשה בממון

במשנה (ה ע"ב) מובאת מחלוקת בין הפרושים לצדוקים, לעניין הלכה בסיסית בעדים זוממים:

אין העדים זוממין נהרגין עד שיגמר הדין שהרי הצדוקין אומרים עד שיהרג שנאמר "נפש תחת נפש". אמרו להם חכמים: והלא כבר נאמר (דברים יט, יט) "ועשיתם לו כאשר זמם לעשות לאחיו", והרי אחיו קיים, ואם כן למה נאמר "נפש תחת נפש"? יכול משעה שקבלו עדותן יהרגו, תלמוד לומר "נפש תחת נפש" הא אינן נהרגין עד שיגמר הדין...

ובגמ' שם:

תנא, בריבי אומר: לא הרגו – נהרגין, הרגו – אין נהרגין. אמר אביו: בני, לאו קל וחומר הוא? אמר לו: לימדתנו רבינו, שאין עונשין מן הדין...

עולה מגמ' זו, שעדים זוממים נענשים "כאשר זמם", אבל לא "כאשר עשה". ואע"פ שהיה ראוי להענישם בק"ו ק"ל שאין עונשים מן הדין.

התוס' בב"ק (ד ע"ב) מבארים שדין זה, לא נאמר לגבי עדות ממון, דהיינו שאף לאחר שהוציאו ממון על פיהם, אם נמצאו העדים זוממים – צריכים לשלם. התוס' מביאים שני טעמים שונים לכך:

א. "מפרש ריב"א... דלא שייך בממון כאשר זמם ולא כאשר עשה דאפשר בחזרה".

כלומר, בממון אין מציאות של "כאשר עשה", כי תמיד ניתן להחזיר את הממון שהוצא שלא כדין, ממילא המציאות תמיד מוגדרת כ"כאשר זמם".

ב. "ור"י מפרש דלא צריך להאי טעמא דגבי ממון מחייבינן להו בק"ו דגבי ממון עונשין מן הדין והא דאמרינן במכות "הרגו אין נהרגים", היינו משום דהתם אין עונשין מן הדין".

דהיינו, התורה אינה ממעטת באופן חד משמעי שלא ניתן לבצע דין עדים זוממים ב"כאשר עשה". התורה מלמדת את הדין של עדים זוממים במציאות

של "כאשר זמם", ומכיוון שלא 'עונשין מן הדין' לא ניתן ללמוד ל"כאשר עשה". אבל בדיני ממונות, שכן 'עונשין מן הדין', לומדים בק"ו שאף שכבר עשו את הדין בפועל יש דין עדים זוממים.

לכאורה, מיקום דברי התוס' תמוה. הגמ' שם בבבא קמא מביאה ברייתא שמונה עשרים וארבעה אבות נזיקין, וביניהם מנתה אף את "עדים זוממים" כאב מזיק. הגמ' שם אינה עוסקת כלל בעניין דין כאשר זמם ולא כאשר עשה, ומה ראו תוס' לציין דין זה דווקא שם?! אין זה דרכם של תוס' להביא דינים שאינם קשורים לסוגיא, ולכאורה היה מן הראוי שדין זה יובא בתוס' על מסכת מכות במקור של דין "כאשר זמם ולא כאשר עשה"!

המעין בחידושי הרשב"א, יראה שלתוס' הוקשתה קושיא בסוגיא שם, ולשם כך הוכרחו לבאר שדין "כאשר זמם ולא כאשר עשה" איננו קיים בעדות ממון. בסוגיא שם מובא שר' אושעיא מנה אך ורק שלושה עשר אבות נזיקין, ועדים זוממים הם אחד מאבות הנזיקין שהוא השמיט. הגמ' שם מקשה למה לא מנה את כל העשרים וארבעה אבות ומתרצת שר' אושעיא לא מנה דינים שהינם קנסות, אך מקשה הגמ': "עדים זוממין דממונא הוא, ליתני!", דהיינו, שהגמ' סוברת בהו"א שחיוב עדים זוממים הוא בגדר ממון. בנקודה זאת הוקשה לרשב"א, כיצד ניתן לומר שעדים זוממים הם ממון, הלא עדים זוממים משלמים על זממתם קודם שעשו נזק בפועל!?

הגמ' במסכת כתובות (מ ע"ב) נותנת הגדרה ברורה לחיוב ממון: "זה הכלל: כל המשלם יתר על מה שהזיק – אינו משלם ע"פ עצמו", דהיינו שכל חיוב תשלום שסכומו הוא יותר מהנזק שקרה בפועל הינו קנס². על פי זה, נראה פשוט שעדים זוממים זה גדר קנס שהלא עדים זוממים משלמים אף על פי שלא עשו שום נזק בפועל, נמצא שחיובם הוא יותר ממה שהזיקו.

ולפי זה, הקשה הרשב"א על הגמ' בבבא קמא: כיצד ניתן יכולה הגמרא לומר שעדים זוממים זה ממונא?

השתא דאתינן להכי, ניתן לבאר שדברי התוס' באים כמענה לקושיא זאת. התוס' מבארים שחיוב עדים זוממים בדיני ממונות, הוא אף לאחר שכבר הוציאו ממון על פיהם, ובאופן זה התשלום הוא בדיוק מה שהזיקו.

¹ עיין לעיל בשיעורים למסכת בבא קמא, סימן א', שם דנו בעניין זה.
² למסקנת הגמ' גם תשלום של פחות ממה שהזיק הוא קנס, חוץ מצרורות.

ב. חיוב על הזממה או על העשייה

כל זה יפה לתירוצם השני של התוס', שהרי לפי תירוץ זה חיוב עדים זוממים בממון ב"כאשר עשה" הוא על הוצאת הממון, דהיינו על מה שעשו. כלומר, אע"פ שהתורה עוסקת אך ורק בחיוב של הזממה ('כאשר זמם'), בדיני ממונות לומדים בק"ו שהעדים מתחייבים על ממון שהוציאו בפועל.

אך בתירוץ הראשון בתוס' קשה קצת לפרנס הסבר זה, שהרי לפי הריב"א עדים זוממים בממון מתחייבים אף לאחר שעשו משום ש"אפשר בחזרה", דהיינו שאף לאחר שהוציאו ממון זה עדיין בגדר "כאשר זמם", מכיוון שניתן להחזירו. לפ"ז פשוט לכאורה, שאף "כאשר עשה" החיוב הוא על עצם הזממה ולא על הוצאת הממון, ואם כן זהו דוחק לומר שהחיוב הוא בגדר ממון, שהרי סוף סוף התשלום איננו על הנזק שנעשה בפועל.

יש שרצו לחדש, שייתכן מצב בו יתחייבו העדים הזוממים פי שניים ממה שזממו לעשות.

כתבו הראשונים (עי' ריטב"א ג ע"א, ד"ה "באומר"), שעדים שהעידו עדות ממון שקרית ולאחר זמן חזרו בהם והודו ששיקרו, בכל זאת מחייבים את הנידון משום ש"כיוון שהגיד אינו חוזר ומגיד", אך עכ"פ מחייבים את העדי שקר לשלם לנידון משום "דינא דגרמי", שהרי הם גרמו נזק לנידון ע"י עדותם.

ורצה אותו ת"ח לחדש על פי האמור לעיל, שבמקרה שהוציאו ממון ע"פ העדים זוממים ומסיבה מסויימת לא ניתן להחזיר את הכסף לנידון (אבד או שהלכו למדינת הים), אם לאחר מכן נמצאו זוממים, נחייב את עדים אלו בשני חיובים: א. מדין "כאשר זמם", שהרי העדים הוזמו ב"עמנו הייתם". ב. מדינא דגרמי, שהרי לא ניתן להחזיר את הכסף לנידון ונמצא שהפסיד.

אך נראה לומר, שעל פי מה שאמרנו לעיל בביאור דברי התוס' (בתירוץ השני), אין דברים נכונים. לפי דברינו, גדר החיוב הממון ב "כאשר עשה" הוא איננו על הזממה אלא על מה שהפסידו את העדים, ולא יתכן לחייב פעמים חיוב זהה.

ג. פטור מדינא דגרמי

בעניין זה הובא חידוש בספר קצות החושן (סי' לח סק"א). הקצות חידש, שלמרות שראוי היה לחייב עדים שהודו ששיקרו לאחר שהוציאו ממון על פיהם מדין מזיק בדינא דגרמי (כפי שביארנו לעיל), לא ניתן לחייבם משום קים לה בדרבא מיניה. על מנת להבין את חידושו נקדים כמה עניינים:

כל עד שמעיד עדות שקר עובר על הלאו של "לא תענה ברעך עד שקר". לפ"ז לכאורה היה ראוי שכל עד זומם ילקה, שהרי ברגע שהתברר על ידי העדים המזימים שהעיד עדות שקר, נמצא שעברו העדים הזוממים על הלאו (אע"פ שזהו לאו שאין בו מעשה, התורה גילתה שלוקים על לאו זה, עיין לעיל ב ע"ב). אבל דעת חכמים במשנה לעיל (ד ע"א) היא, שעדים זוממים שהעידו עדות ממון משלמים ולא לוקים. אמנם ר"מ חולק וסובר שעדים לוקים ומשלמים, אך חכמים סוברים שבמלקות וממון יש דין קם ליה בדרבא מיניה, דהיינו שמתו שיש שני חיובים שמוטלים על האדם, הוא מתחייב רק באחד מהם. לדין זה יש שלושה מקורות בתורה:

א. "ולא יהיה אסון ענוש יענש" (שמות כא, כב) – התורה אומרת, שכאשר שני אנשים רבו ביניהם, ופגעו בשגגה באישה הרה והרגו את ולדותיה הדין הוא ש"אם לא היה אסון", כלומר, שהאשה לא מתה – "ענוש יענש" – ישלמו ממון על ולדותיה. משמע מכאן, שאם כן היה אסון, שמתה האישה ונתחייבו מיתה בשביל הריגתה, לא משלמים ממון על ולדותיה. ממקור זה למדים דין קם ליה בדרבא מיניה לעניין חיוב מיתה וממון (כתובות לז ע"א).

ב. "והכהו לפניו כדי רשעתו במספר" (דברים כה, ב) – משום רשעה אחת אתה מחייבו ואין אתה מחייבו משום שתי רשעיות. מדרשא זאת לומדת הגמ' שאף במלקות ובממון אומרים "קים ליה בדרבה מיניה" (שם).

ג. "מכה בהמה ישלמנה ומכה אדם יומת". תנא דבי יחזקאל (כתובות לה ע"א), שהחלק השני בפסוק עוסק במקרה שאדם הרג אדם ויחד עם זאת הזיק בהמה ("מכה בהמה... ומכה אדם" – יחד), והדין הוא ש"יומת" בלבד, ולא ישלם ממון. מכיוון שהדין של נזק בהמה ודין קלב"מ הוקשו אחד לשני, דרשו חכמים שכמו שמזיק בהמה חייב בין שוגג ובין מזיד, כך בקלב"מ פטור האדם על הממון בין בשוגג ובין במזיד. כלומר, גם כאשר אין חיוב מיתה בפועל, כאשר יש כאן דין שהייתה יכולת לחייב מיתה – הוא פוטר את חיוב הממון המתלווה אליו. לדוגמא: ראובן רצח את שמעון ללא התראה ואף קרע את בגדיו, אע"פ שלא ניתן לחייבו מיתה – עכ"פ הוא נפטר מחיוב הממון.

בדרך כלל, כאשר יש על האדם חיוב מלקות וחיוב ממון, הוא מתחייב במלקות בלבד מדין קים ליה בדרבא מיניה, אך יש שני דינים שבהם משלמים ולא לוקים, משום שבדינים אלו יש דרשה מיוחדת לחייב ממון:

א. חובל בחברו – אע"פ שעובר על לאו, מתחייב ממון. הגמרא בכתובות (לב ע"ב) אומרת: "מכדי כתיב: 'כאשר עשה כן יעשה לו' (ויקרא כד, יט), 'כן ינתן בו' למה לי? דבר שיש בו נתינה, ומאי ניהו? ממון".

ב. עדים זוממים. הגמ' (שם) דורשת מהכתוב "יד ביד" (דברים יט, כא) – "דבר הניתן מיד ליד, ומאי ניהו? ממון".

משום כך, סוברים חכמים במשנה במכות, שעדים זוממים שהעידו עדות ממון, מתחייבים ממון ולא לוקים.

עוד צריך להוסיף, שבגמ' בכתובות (לה ע"א) ישנה מחלוקת האם גם בחייבי מלקויות שוגגין (שלא היה חיוב מלקות בפועל) שחייבים ממון אומרים קלב"מ, לדעת ריש לקיש אף כאן נפטרים מממון, אע"פ שאין חיוב מלקות בפועל, ולדעת ר' יוחנן חייבים ממון (רק במיתה יש קלב"מ אע"פ שאין חיוב בפועל).

לפי כל האמור לעיל, אומר הקצות, לדעת ר"ל לא ניתן לחייב את העדים שמודים ששיקרו מדין דינא דגרמי, שהרי על עדים אלו רובץ החיוב של מלקות, משום הלאו של לא תענה. ואע"פ שהם אינם מתחייבים מלקות בפועל משום שלא התברר ע"י עדים זוממים שהם שיקרו (והם אינם יכולים לחייב עצמם מלקות), הרי לפי ר"ל יש דין קלב"מ אף בחייבי מלקות שוגגין. ואין לומר שכאן התורה גילתה שמשלמים ולא לוקים, כי התורה דיברה רק במקרה רגיל של חיוב עדים זוממים, אך לא בחיוב עדי שקר מדינא דגרמי.

הקצות מוכיח, שאף רבא סובר כמו ר"ל, ועפ"ז הוא מבאר את הסוגיא בדף ג ע"א בעניין "האומר עדות שקר העדתי". עיין שם ומצא נחת.